

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.922.7:159.938

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.4/11>

Барсученко І.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Шепельова М.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЯК ПРЕДИКТОРИ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ У ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНИМИ СХИЛЬНОСТЯМИ

Дослідження присвячене вивченню психологічних особливостей самоактуалізації підлітків, схильних до делінквентної поведінки, та її ролі як прогностуючого чинника розвитку стійкості та адаптивного функціонування. Використано теоретико-аналітичний підхід для систематизації сучасних досліджень щодо розвитку особистості, емоційної регуляції, формування ідентичності та соціальних впливів, які визначають поведінкові траєкторії підлітків, схильних до делінквентної поведінки. Аналіз показав, що у таких підлітків часто спостерігається спотворена, фрагментована або пригнічена самоактуалізація, що зумовлено емоційною дисрегуляцією, низькою самооцінкою, дифузією ідентичності та негативним впливом сім'ї і групи однолітків. Незважаючи на ці труднощі, потенціал самоактуалізації залишається критично важливим чинником позитивного розвитку, особливо за умови підтримки стійкості, сприятливого соціального середовища та можливостей для самореалізації. Дослідження підкреслює, що психолого-педагогічні втручання, спрямовані на розвиток емоційної регуляції, підвищення самооцінки, формування когерентної ідентичності та засвоєння соціально прийнятних цінностей, є необхідними для перенаправлення прагнення підлітків до самоактуалізації у конструктивні соціальні форми. Перспективними напрямками подальших досліджень є створення інтегративних моделей взаємозв'язку самоактуалізації, стійкості та соціального контексту, а також проведення лонгітюдних досліджень для відстеження динаміки розвитку та оцінки ефективності цільових втручань. Результати дослідження сприяють теоретичному розумінню розвитку підлітків та надають практичні рекомендації психологам, педагогам та соціальним працівникам для запобігання делінквентній поведінці та сприяння адаптивному функціонуванню підлітків.

Ключові слова: самоактуалізація, підлітковий вік, делінквентна поведінка, стійкість, емоційна регуляція, формування ідентичності, соціальне середовище, соціально прийнятний розвиток, психологічні ресурси.

Постановка проблеми. Психологічні ресурси самореалізації та їхня функція як предикторів резильєнтності у підлітків, схильних до делінквентної поведінки, є проблемою, яку намагається розкрити це теоретичне дослідження. Консолідація ідентичності та формування психологічних ресурсів, необхідних для майбутньої адаптивності, відбуваються в підлітковому віці, який

є критичним періодом у розвитку особистості. Крім того, цей період характеризується підвищеною схильністю до девіантних або делінквентних моделей поведінки, які можуть включати анти-соціальну поведінку, насильство та порушення соціальних і правових норм. Ці схильності збільшують ймовірність рецидиву, маргіналізації та порушення психосоціального функціонування.

Тому пошук і створення захисних психологічних рис, які дозволяють підліткам протистояти шкідливим впливам і зберігати адаптивне функціонування, є завданням, що має наукове і практичне значення. Теоретично можна отримати глибше розуміння людської стійкості в умовах розвитку кризи, вивчаючи самореалізацію як багатограний конструкт, що охоплює автономію, внутрішній локус контролю, ціннісно-семантичні орієнтації та соціальний інтерес [5; 1; 3]. З практичної точки зору, з'ясування прогностичної функції ресурсів самореалізації в резильєнтності сприяє створенню науково обґрунтованих профілактичних та виправних ініціатив для системи ювенальної юстиції, соціальних служб та навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд останніх досліджень в Україні та за кордоном показує, що при вивченні феномену самореалізації підлітків враховувалися різні точки зору. Теоретичні основи самореалізації як процесу особистісного розвитку та прагнення до автентичності висвітлює Л.М. Кобільник [5, с. 82]. Самореалізація, на думку О. Бандури, є технікою створення інтегрованого способу життя і має вирішальне значення для подолання фрагментації особистості [1, с. 16]. Самореалізація, на думку М. Боднара, має вирішальне значення для збереження психічного здоров'я, оскільки сприяє внутрішній рівновазі та здоровому управлінню стресом [3, с. 318]. Емпіричні дослідження Н. Пряхіної свідчать, що неповнолітні, схильні до протиправної поведінки, демонструють нижчі показники самореалізації, особливо в сферах автономії та життєвої мети, що підвищує їхню вразливість до зовнішніх ризиків [7, с. 77]. О. Бахур також підкреслює, що підлітки-правопорушники часто мають труднощі з внутрішньою саморегуляцією та відповідальністю, що заважає їхньому конструктивному саморозвитку [2, с. 223].

Однак вчені також визначили контекстуальні елементи, що впливають на самореалізацію. Оскільки структура сім'ї або сприяє, або гальмує розвиток автономії, внутрішнього контролю та соціального інтересу, О. Емішіанц виявив, що тип сім'ї – повна чи неповна – має значний вплив на розвиток ресурсів самореалізації. У своїй роботі з неповнолітніми правопорушниками О. Мірошніченко та його колеги підкреслюють значення психологічної підтримки та соціально-освітньої допомоги для формування стійкості та уникнення рецидивів правопорушень. Крім того, О. Янкович та інші науковці, аналізуючи український та між-

народний досвід, наголошують на необхідності профілактичних заходів та програм, спрямованих на підлітків з девіантною поведінкою, але визнають відсутність систематизованих втручань, які б явно спиралися на психологічні ресурси самореалізації [8, с. 59]. Незважаючи на суттєві досягнення в попередніх дослідженнях, залишається багато питань. Перше з них стосується операційної прогалини: більшість доступних на сьогодні діагностичних тестів самореалізації були створені для загальної популяції і не пристосовані для підлітків, які виявляють делінквентні тенденції. По-друге, механізм впливу недостатньо вивчений: незрозуміло, як самореалізація сприяє резильєнтності через психологічні посередники, такі як саморегуляція, орієнтація на майбутнє або просоціальна активність. По-третє, мало відомо про контекстуальні модератори, які можуть посилювати або послаблювати захисний ефект ресурсів самореалізації, такі як тип сім'ї або взаємодія підлітка з соціальними службами. Зрештою, проблема практичного застосування залишається відкритою: хоча профілактичні та корекційні програми існують, їхня ефективність у плані підвищення стійкості шляхом розвитку ресурсів самореалізації не була підтверджена емпірично [8, с. 61]. Виходячи з цього, основною метою даного дослідження є визначення та емпірична перевірка психологічних ресурсів самореалізації, які передбачають резильєнтність у підлітків, схильних до правопорушень.

Постановка завдання. Метою цієї статті є представлення ретельного психологічного аналізу ресурсів самореалізації, які діють як механізми розвитку та захисту у підлітків, що виявляють делінквентні тенденції. Ця мета впливає з розуміння того, що підлітки, які схильні до делінквентної поведінки, часто мають низьку резильєнтність, знижений соціальний інтерес та недорозвинені здібності до саморегуляції, що робить їх більш схильними до антисоціальної поведінки та соціальної дезадаптації. Однак як теоретичні, так і емпіричні дослідження підкреслюють, що їхня позитивна соціалізація та психологічне здоров'я можуть базуватися на розвитку автономії, автентичності, внутрішнього локусу контролю та значущих життєвих орієнтацій. Для досягнення цієї мети в статті встановлюються такі цілі:

- провести теоретичний аналіз наукових методів, що використовуються для дослідження самореалізації підлітків, приділяючи особливу увагу тому, як вона проявляється у підлітків, які мають кримінальне минуле;

- організувати та критично оцінити результати останніх емпіричних досліджень, які демонструють взаємозв'язок між резильєнтністю як важливим захистом від антисоціального розвитку та ресурсами самореалізації (автономія, автентичність, локус контролю та соціальний інтерес);
- визначити, як соціальне середовище та тип сім'ї впливають на потенціал та обмеження самореалізації підлітків, які схильні до правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Однією з фундаментальних концепцій сучасної психології є самореалізація в підлітковому віці, яка відображає прагнення до особистого розвитку, формування ідентичності та реалізації власного потенціалу. Теорії самореалізації підкреслюють, що прагнення до самореалізації є основним мотивуючим фактором людської поведінки, починаючи з гуманістичної традиції А. Маслоу, К. Роджерса та їхніх послідовників. Цей процес набуває особливого значення для підлітків через їхній перехідний вік, кризи формування ідентичності та зростаючу потребу в незалежності. Однак, оскільки девіантна та антисоціальна поведінка часто спотворює або перешкоджає вродженим тенденціям до самореалізації, ситуація стає більш складною у підлітків, схильних до делінквентної поведінки. Взаємозв'язок між делінквентною поведінкою та самореалізацією є теоретично актуальною та нагальною темою. З одного боку, вищий рівень самосвідомості, відповідальності та позитивної соціальної взаємодії пов'язаний із самореалізацією. З іншого боку, делінквентні схильності часто розвиваються як стратегія подолання у відповідь на заперечення основних потреб, соціальне відторгнення або брак психологічних ресурсів. Через це процес самореалізації у цих підлітків характеризується суперечностями: пошук самовираження може призвести до антисоціальних форм, а прагнення до автономії співіснує з деструктивними формами поведінки.

Підлітковий вік є періодом активного формування ідентичності, під час якого людина розвиває життєві цінності, шукає мету і розширює межі суспільства та особистих стандартів. Психосоціальна теорія Еріксона стверджує, що «ідентичність проти рольової плутанини» є головною боротьбою цього етапу, і те, як вона вирішується, безпосередньо впливає на майбутню самореалізацію. Формування ідентичності у підлітків-правопорушників часто відбувається в умовах маргіналізації, викривлених ціннісних орієнтацій та поганих взаємовідносин з однолітками, родиною

та школою [9, с. 77]. Оскільки дослідження самореалізації підлітків-правопорушників розкриває психологічні причини девіантної поведінки та потенційні шляхи профілактичних і виправних заходів, воно є як важливим науковим, так і соціально значущим. Крім того, аналіз соціальних детермінант показує, що самореалізація глибоко вкорінена у відносинах з однолітками та ширшому культурному контексті. Групи однолітків відіграють подвійну роль: з одного боку, вони надають підліткам визнання, відчуття приналежності та можливості для самовираження; з іншого боку, групи однолітків-правопорушників можуть підсилювати неадаптивні форми самореалізації, де успіх вимірюється в термінах домінування, непокори або злочинних дій [13, с. 212]. У таких умовах підлітки можуть сприймати делінквентну поведінку не як відхилення, а як легітимний шлях до самоствердження. Психологічні механізми цього процесу включають соціальне порівняння, інтерналізацію групових норм та переосмислення самооцінки в опозиції до основного суспільства.

Емоційний контроль є важливою складовою самореалізації підлітків із схильністю до правопорушень. Дослідження в галузі афективної психології показують, що здатність контролювати емоції безпосередньо пов'язана зі здатністю протистояти шкідливим або імпульсивним схильностям і працювати над досягненням довгострокових цілей [10, с. 305]. З іншого боку, підлітки з делінквентними нахилами часто виявляють підвищену імпульсивність, гнів і низький поріг фрустрації, що перешкоджає позитивній самореалізації [11, с. 144]. Коли виникає емоційна дисрегуляція, компенсаторні форми поведінки, такі як агресія, зловживання психоактивними речовинами або ризикована поведінка, замінюють справжнє самовираження. Це свідчить про те, що основною перешкодою для самореалізації в цій групі є не відсутність прагнень, орієнтованих на розвиток, а скоріше відсутність психологічних ресурсів для їх належного спрямування.

Зв'язок між самореалізацією та самооцінкою є важливою областю досліджень. Згідно з емпіричними дослідженнями, стабільна та висока самооцінка сприяє просоціальній активності, тоді як низька або нестабільна самооцінка постійно пов'язана з делінквентною поведінкою [12, с. 221]. Підлітки-правопорушники часто покладаються на схвалення однолітків або тимчасові досягнення в рамках субкультури правопорушників, щоб підтримувати свою самооцінку. Вони не здатні досягти справжньої самореалізації, яка вимагає

внутрішньої стабільності та узгодженості, через це зовнішнє джерело самооцінки. Тому пошук механізмів, які могли б перетворити зовнішні джерела підтвердження на внутрішню, конструктивну саморегуляцію, залишається однією з незавершених задач психологічних досліджень.

Екзистенційні та культурні точки зору також проливають світло на це питання. З екзистенційної точки зору, пошук сенсу та зіткнення з екзистенційними страхами пов'язані з самореалізацією. Екзистенційна порожнеча, або втрата сенсу та мети, яку часто відчують підлітки з делінквентними нахилами, зазвичай заповнюється ризикованою або антисоціальною поведінкою. Згідно з цією інтерпретацією, делінквентна поведінка може бути розцінена як неправильно спрямований пошук екзистенційної самореалізації та як вид дезадаптації. Тому метою психології є створення методів перенаправлення цієї енергії у форми самореалізації, які є значущими та прийнятними для суспільства.

Цю дискусію доповнюють теоретичні моделі резильєнтності. Згідно з дослідженнями, підлітки, які виявляють резильєнтність у скрутних ситуаціях, мають певні психологічні риси, такі як оптимізм, самоконтроль та орієнтація на мету. Самореалізація безпосередньо сприяє цим ресурсам, навіть у складних соціальних умовах. Однак ці ресурси часто недоступні для підлітків-правопорушників, або їх розвиток гальмується тривалим стресом, насильством або шкідливим тиском однолітків. Тому пошук способів допомогти цій групі розвинути резильєнтність може стати важливим кроком у заохоченні позитивної самореалізації. На підставі теоретико-аналітичного синтезу ми можемо підтвердити ряд важливих висновків. По-перше, самореалізація у підлітків, які схильні до правопорушень, не є відсутньою, а скоріше спотвореною, роздробленою та спрямованою в неадаптивні русла. По-друге, емоційна дисрегуляція, низька самооцінка, дисфункціональні сімейні стосунки та неадаптивний вплив однолітків є важливими перешкодами для позитивної самореалізації. По-третє, невирішеною науковою проблемою є брак знань про те, як спрямувати енергію самореалізації з деструктивних шляхів на конструктивні, що дозволить підліткам із групи ризику досягти психологічної зрілості, не вдаючись до злочинної діяльності.

В кінцевому підсумку, наукові висновки виправдовуються тим, що самореалізація є психологічним процесом, хід якого залежить від взаємодії між індивідуальними ресурсами та контексту-

альними факторами, а також є ідеалом розвитку. Розуміння цієї дихотомії дозволяє нам розробити корисні рекомендації щодо профілактичних та інтервенційних ініціатив, спрямованих на підлітків, які перебувають у групі ризику вчинення правопорушень. Ці програми повинні акцентувати увагу на формуванні стійкості, розвитку навичок емоційного регулювання, формуванні самооцінки та створенні сприятливих соціальних ситуацій. Це єдиний спосіб перетворити вроджене прагнення до самореалізації з можливого фактора ризику на ефективний інструмент конструктивного зростання.

Висновки. Аналіз психологічних аспектів самореалізації у підлітків, які схильні до правопорушної поведінки, показує, що самореалізація є динамічним і складним процесом, який, залежно від ситуації, може бути як захисним, так і ризикованим. Прагнення до самореалізації не відсутнє у підлітків із делінквентними нахилами; скоріше, емоційна дисрегуляція, низька самооцінка, фрагментація ідентичності та неадаптивні соціальні фактори можуть призвести до того, що це прагнення буде неправильно інтерпретоване або перенаправлене на антисоціальну поведінку. У самореалізації цієї групи часто зустрічаються суперечності: потреба в незалежності, прийнятті та цілеспрямованості співіснує з діями, що перешкоджають соціальній інтеграції та особистому розвитку. Також варто підкреслити, наскільки важливими є соціальні та екологічні елементи, такі як тиск однолітків, динаміка сім'ї, освітні можливості та загальні культурні обставини, у визначенні шляхів, які люди обирають для самореалізації. Розвиток підлітків може бути спрямований на просоціальні форми самореалізації через підтримуючі стосунки, позитивну взаємодію з однолітками та можливості особистого самовираження, що сприяють розвитку стійкості та адаптивного функціонування. З іншого боку, негативні соціальні умови погіршують розбіжність між потенціалом підлітків та фактичними результатами їхньої поведінки і сприяють неадаптивній поведінці.

Інший важливий висновок стосується взаємозв'язку самореалізації та резильєнтності. Резильєнтність виступає посередницьким фактором, що дозволяє підліткам регулювати емоції, підтримувати самооцінку та досягати значущих цілей, незважаючи на соціальні, сімейні чи особисті виклики. Отже, підвищення резильєнтності може стати шляхом для перенаправлення природного прагнення до самореалізації з антисоціальних у конструктивні канали.

З практичної точки зору, дослідження дозволяє зробити висновок, що втручання, спрямовані на підлітків, схильних до правопорушень, повинні бути зосереджені на заохоченні самореалізації в структурованій і підтримуючій манері. Сюди входить розвиток здатності контролювати свої емоції, посилення почуття власної гідності та ідентичності, надання можливостей для значущої соціальної взаємодії та виховання позитивної системи цінностей. Окрім сприяння потенціалу підлітків до самореалізації та адаптивного соціального функціонування, такі втручання можуть зменшити фактори ризику. Створення інтегративних моделей, що поєднують стратегії

резильєнтності, ресурси самореалізації та фактори середовища у підлітків, схильних до протиправної поведінки, має бути основним напрямом майбутніх досліджень у цій галузі. Розуміння динаміки самореалізації у часовій перспективі та виокремлення критичних моментів і обставин, що визначають сприятливі траєкторії розвитку, є сферами, де особливо цінними виступають довготривалі дослідження. Поглибленню знань про функціонування самореалізації як захисного механізму можуть сприяти порівняльні дослідження, що аналізують гендерні відмінності, культурні контексти та ефективність окремих програм втручання.

Список літератури:

1. Бандура О. Самоактуалізація як механізм формування інтегрованого стилю життя особистості. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство* : науково-метод. зб. Київ : Контекст, 2000. 336 с.
2. Бахур О. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2012. № 3. С. 220–226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2012_3_28.
3. Боднар М. Самоактуалізація як чинник психічного здоров'я студентської молоді. *Український науковий журнал*. 2011. № 2. С. 315–320.
4. Емішянц О. Б. Психологічні особливості самоактуалізації особистості в залежності від типу сім'ї: повної/неповної. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2013. Вип. 18. С. 131–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2013_18_19.
5. Кобильнік Л. До проблеми самоактуалізації особистості. *Наука і освіта*. 2004. № 3. С. 81–83.
6. Мірошніченко О. М. Організація соціально-виховної та психологічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2015. Т. 11, № 13. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v11/i13/19.pdf>.
7. Пряхіна Н. Психологічні особливості самоактуалізації неповнолітніх, схильних до протиправної поведінки : автореф. Київ, 2007. 21 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7202>.
8. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід : монографія / О. Янкович та ін. Тернопіль, 2018. 300 с.
9. Erikson E. H. Identity, youth, and crisis. New York : W. W. Norton. 336 с. URL: <https://doi.org/10.1002/bs.3830140209>.
10. Gross J. J. Emotion Regulation: Current Status and Future Prospects. *Psychological Inquiry*. 2015. Т. 26, № 1. С. 1–26. URL: <https://doi.org/10.1080/1047840X.2014.940781>.
11. Moffitt T. E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*. 1993. Т. 100, № 4. С. 674–701. URL: <https://doi.org/10.1037/0033-295x.100.4.674>.
12. Rosenberg M. Conceiving the Self. New York : Basic Books. URL: <https://archive.org/details/conceivingself00rose>.
13. Warr M. Companions in Crime: The Social Aspects of Criminal Conduct. Cambridge, 2002. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803956>.

Barsuchenko I.V., Shepelova M.V. PSYCHOLOGICAL RESOURCES FOR SELF-ACTUALIZATION AS PREDICTORS OF RESILIENCE IN ADOLESCENTS WITH DELINQUENT TENDENCIES

This study examines the psychological characteristics of self-actualization in adolescents prone to delinquent behavior and its role as a predictor of resilience and adaptive functioning. Using a theoretical-analytical approach, the study synthesizes current research on personality development, emotional regulation, identity formation, and social influences affecting adolescents at risk of antisocial behavior. The analysis reveals that delinquent adolescents frequently experience distorted, fragmented, or inhibited self-actualization due to emotional dysregulation, low self-esteem, identity diffusion, and maladaptive

influences from family and peers. Despite these difficulties, the potential for self-actualization persists as a critical factor for positive development, particularly when supported by resilience mechanisms, constructive social environments, and opportunities for personal growth. The study emphasizes that interventions designed to enhance emotional regulation, strengthen self-esteem, promote coherent identity formation, and foster prosocial value orientations are essential for redirecting adolescents' striving for self-realization into socially constructive channels. Future directions include developing integrative models that connect resilience, self-actualization, and social context, as well as conducting longitudinal studies to track changes over time and evaluate the effectiveness of targeted interventions. The findings contribute to theoretical understanding of adolescent development and provide practical guidance for educators, psychologists, and social workers aiming to prevent delinquent behavior and promote adaptive functioning.

Key words: *self-actualization, adolescents, delinquent behavior, resilience, emotional regulation, identity formation, social environment, prosocial development, psychological resources.*

Дата надходження статті: 07.08.2025

Дата прийняття статті: 22.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025